

Simbat Bâbek'i yakalatıp Halife Mu'tasım'a teslim etti (838) ve Abbâsîler nezdinde itibar kazandı. IX. yüzyılın ortalarında Halife Mütevekkil'in İrmîniye valisi Boğa el-Kebîr (Büyük Boğa) yöre halkını İslâm'a davet yolunda önemli faaliyetlerde bulundu, muhtelif mahallî Arrân prensleri Bağdat ve Sâmerâ'ya gönderildi. Fakat 247'de (861-62) Abbâsîler bölgede Bagratunî hânedanından Aşût'un (Aşot) hâkimiyetini tanıdılar ve Aşût 272'de (885-86) kral unvanını aldı. Daha sonra Abbâsî hâkimiyeti giderek zayıfladı ve bölge Sâcoğulları hânedanının eline geçti. X. yüzyılda Deylemlî Müsâfirler (916-1090) Arrân'a hâkim oldular. Bu dönemde Ruslar tarafından tahrip edilen (332/943-44) başşehir Berdea önemini kaybetmeye başladı ve Erdebil-Berdea ticaret yolu üzerindeki Beylekân Arrân'ın merkezi oldu. Bir müddet sonra Tebriz'de hüküm süren Ravvâdî ailesi burada kontrolü ele geçirdi. Bölge X. yüzyılda Şeddâdîler'in (951-1075) eline geçti ve XI. yüzyılın başlarına kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Şeddâdîler 970'ten itibaren Arrân'ın mahallî hâkimlerini sıkıştırmaya başlayınca onlar Ravvâdîler'le akrabalık kurarak durumlarını korumaya çalıştılar da bir süre sonra bölge tamamen Şeddâdîler'in nüfuzu altına girdi.

XI. yüzyılın ortalarında Selçuklular Doğu Kafkasya'da kontrolü ele geçirdiler. Tuğrul Bey 1054'te Azerbaycan ve Arrân'a gelerek mahallî hânedanları itaat altına aldı. Alparslan 1064'te Arrân'ı fethetti. Alanlar 1067'de Şeddâdî topraklarına girdiler, Gürcü Kralı Bağrat ile birleşerek Arrân'ı istilâ ettiler ve her tarafı yağmaladılar. Alparslan 1067'de Arrân'a gelince Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvar ölmüş yerine oğlu Fazl geçmişti. Fazl sultanı karşılayıp itaat arzetti, o da Fazl'a hil'at verdi. Sultan Alparslan ikinci Kafkasya seferinden döndükten sonra Gürcü Kralı Bağrat, Şeddâdî Emîri Fazl üzerine asker sevketti. Fazl kaçtığı için ondan ümit kesen Arrân halkı yerine kardeşi Aşût b. Şâvur'u emîr seçti. Bunun üzerine Alparslan Emîr Savtegin'i tekrar bölgeye gönderdi (Eylül 1068). Sultan Melikşah 468'de (1075-76) Emîr Savtegin'i Azerbaycan ve Arrân valisi tayin etti ve bölgedeki Şeddâdî hâkimiyetine son verdi. Arrân bu tarihten itibaren yoğun bir Türkmen muhaceretine sahne oldu. Oğuzlar Arrân'ın bütün ova, dağ, nahiye ve kalelerine yerleştikten sonra Gence tam bir Türkmen şehri ha-

line geldi. Sultan Melikşah Arrân ile Azerbaycan'ı Kutbüddin İsmâil b. Yâkûtî'ye iktâ* etti. Kutbüddin İsmâil 1093'te öldürülünceye kadar melik sıfatıyla bölgeyi idare etti.

Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Gence ve çevresini kardeşi Muhammed Tapar'a iktâ etti ve onu atabegi Kutluğ Tegin ile beraber oraya gönderdi. Ancak Muhammed Tapar bir müddet sonra atabegini öldürerek isyan etti ve bütün Arrân'a hâkim oldu. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında vuku bulan üçüncü savaştan sonra yapılan anlaşmada (1102) Muhammed Tapar'a verilen yerler arasında Arrân da vardı. Muhammed Tapar hükümdar olunca (1105) Gence ve çevresini küçük oğlu Tuğrul'a iktâ etti. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine Sultan Sencer Arrân'ı Irak Selçuklularına bıraktı. 1140'ta Mesud'un oğlu Melikşah'ın atabegi Çavlı Candar, Arrân ve Azerbaycan'a hâkim oldu. Sultan Mesud Atabeg İldeniz'i Arrân valisi tayin etti. Gürcü saldırılarına başarıyla karşı koyan İldeniz daha sonra bağımsızlığını ilân ederek Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) adıyla bir hânedan kurdu (1137-1225). İldeniz devrinde Arrân idarî açıdan Azerbaycan'a dahildi. Bölge daha sonra Hârizmşahlar ve İlhanlılar tarafından zaptedildi. Hârizmşahlar devrinde Arrân'a "Türkmen yığınağı" (Muh-teşedü't-Türkmân) denilirdi. Moğollar 1221'de Beylekân'ı yağmaladılar. Bu tarihten itibaren Gence önem kazanmaya başladı ve bölgenin merkezi oldu. Arrân Ögedey zamanında Melik Sadreddin tarafından yönetildi. Hasan-ı Büzürgün kardeşi Eşref 1344'te Arrân ile Azerbaycan'ı nüfuz sahasına dahil etti. Timur Arrân'ı istilâ edince Beylekân'da bazı imar faaliyetlerinde bulundu ve Aras nehrinden kanallarla şehre su getirtti; bölgenin idaresini de Mirza Ömer'e verdi.

Arrân'ın güneyi bugün Karabağ adıyla Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti içinde otonom bir bölge oluşturmaktadır. Arrân adı ise bölgenin Moğollar devrinde tamamen Türkleşmesine paralel olarak terk edilmiş olup artık kullanılmamaktadır. Bölgenin söz konusu devirden sonraki tarihi Azerbaycan'ın tarihiyle iç içedir.

Arrân hakkında birkaç müstakil eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Berde'nin *Târîh-i Arrân*'i, diğeri de Mesud b. Nâmdâr'ın Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk zamanında (1092-1104) yazdığı *Münşe'ât-ı Arrân*'dir. Arrân'ın es-

ki merkezi Berdea'nın harabeleri bugün Berde köyü yakınlarındadır. Şair Gence'li Nizâmî'nin mezarı buradadır. Sultan Sencer'in veziri Ahmed-i Kâşî, Arrân'da bir dârüşşifa ve medrese yaptırmıştır. İslâm coğrafyacıları Berdea, Beylekân, Gence ve Şemkür'deki (Mütevekkiliye) ziraî ve ticarî faaliyetler hakkında bilgi verir ve Arrân'ın en güzel İslâm ülkelerinden biri olduğunu söylerler (ayrıca bk. AZERBAIJAN; GENCE; KARABAĞ).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), İstanbul 1987, s. 278, 279, 284, 290-291, 294-297, 300-301; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 122, 174; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 286-288, 291-293, 296; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1957-60, I, 227, 228, 232, 233; II, 274, 312, 333; Cüveynî, *Târîh-i Cihân-güşây* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1988, II, 126, 134, 194, 207, 209, 212; III, 3, 4, 8, 129, 143, 144; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut 1969, s. 284, 412, 495, 507, 513, 522-523; Reşidüddin, *Câmî'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 126-128, 130, 163; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 67, 77, 142, 156; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1286, II, 506, vd.; B. Spuler, *Iran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 40, 60, 152, 309, 336, 351, 363, 364, 367, 372, 385, 386; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 176-179; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr.*, IV, 226, 227, 239, 241, 243, 248; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 68, 92, 162, 169-170; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 109-110, 114-116, 156; a.mlf., "İldeñizids", *El²* (İng.), III, 1110-1113; a.mlf., "Arrân", *Elr.*, II, 520-522; M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, I, 36-37; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 111, 203, 205; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s. 38, 42, 165, 216, 429; a.mlf., "Bâbek", *İA*, II, 172; Erdoğan Mercil, "Emir Savtegin", *TED*, VI, 1975, s. 67-69; A. Zeki Velidi Togan, "Arrân", *İA*, I, 596-598; a.mlf., "Azerbaycan", *a.e.*, II, 91-118; Mirza Bala, "Gence", *a.e.*, IV, 762-766; a.mlf., "İldeñiz", *El²* (İng.), III, 1110; Faruk Sümer, "Mesud", *İA*, VIII, 135-140; E. Denison Ross, "Şeddâd", *a.e.*, XI, 381-382; R. N. Frye, "Arrân", *El²* (İng.), I, 660-661.

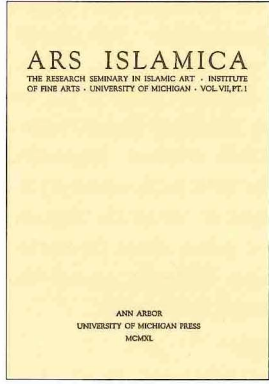

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ARS ISLAMICA

Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan İslâm sanatları dergisi.

Âzerî Türkleri'nden Mehmet Ağaoğlu tarafından Ann Arbor Michigan Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü İslâm Sanatı Semineri ile Detroit'te Sanat Ens-

Ars
Islamica'nın
kapağı

titüsü'nün müşterek yayın organı olarak 1934 yılında yayımına başlandı. Her sayısı büyük boyda 130 sayfalık cüzler halinde ve oldukça temiz bir şekilde basılan dergi yılda iki cüz olmak üzere tasarlanmıştır. Her yıl bir cildi çıkan dergi 1944-1945 yıllarında bir duraklamadan sonra 1946 ve 1948 yıllarında iki cilt bir arada olmak üzere 1951'de basılan XVI. cilde kadar devam etti. Bu ciltte yayını durdurulduysa da kısa bir süre sonra 1952'de *Ars Orientalis* adı altında yeniden çıkmaya başladı. İlk dört cildi Mehmet Ağaoğlu'nun idaresinde basılmış olan derginin yönetimi 1938'den sonra R. Ettinghausen tarafından yürütülmüştür.

İlk sayıdan itibaren *Ars Islamica*'nın içinde J. Strzygowski, F. Sarre, M. Di-
mand, D. Talbot Rice, C. J. Lamm, A. U.
Pope, G. Wiet, K. Erdmann, A. Gabriel,
A. K. Coomaraswamy, R. Riefstahl, A.
Sakisian, E. Kühnel, E. Diez, A. Godard,
C. Cahen, J. Sauvaget, B. Gray, L. Ma-
yer, H. Buchthal, R. Ettinghausen, E.
Herzfeld, A. Lane, T. Öz ve daha birçok
ünlü İslâm sanatları uzmanı tarafından
kaleme alınmış makaleler, küçük not-
lar, kitap tahlil ve tanıtımları ile haber-
ler yer almaktadır. Son cildinde R. Et-
tinghausen'in yazdığı bir önsözde, der-
ginin harcamalarını karşılayamadığı ve
bunun için Washington'da Freer Gallery
of Art ile Smithsonian Enstitüsü'nün yay-
ın işini üstlenerek *Ars Orientalis* adıyla
yeni bir dizi halinde devam etmesini
kararlaştırdıkları bildirilmiştir. *Ars Isla-
mica*'nın kütüphanelere girmiş olan on
altı cildi, zengin ve dolgun araştırma
makaleleriyle İslâm sanatlarının çeşitli
dallarındaki eserlerin tanınmasında bü-
yük hizmet görmüştür (derginin içinde
yer alan yazıların toplu listesi için bk. "In-
dex to *Ars Islamica*", *AI*, XV-XVI (1951),
s. 307-328).

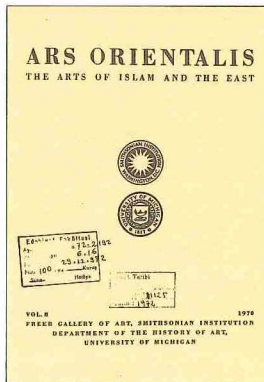
SEMAYİ EYİCE

ARS ORIENTALIS

Doğu sanatları hakkında
Amerika Birleşik Devletleri'nde
yayınlanan yıllık dergi.

1934'te Mehmet Ağaoğlu'nun kurdu-
ğu *Ars Islamica** adlı derginin 1951'de
yayınına son vermesi üzerine, bir dere-
ceye kadar onun yerini tutmak üzere
yayımına başlanmıştır. Washington'da
Freer Gallery of Art ile Smithsonian Ens-
titüsü Güzel Sanatlar Bölümü'nün (Fine
Arts Department) beraberce çıkardıkları
bu derginin ilk ciltlerinde Yakındoğu
sanatları ile ilgili editörlüğü R. Etting-
hausen, Uzakdoğu sanatları editörlüğü-
nü ise M. Loehr üstlenmiştir. Yayın ku-
rulu ise 1954'ten bu yana değişen pek
çok ismi ihtiva etmektedir. Son ciltlerde
yayın işleri sorumlusu olarak Oleg Gra-
bar görülmektedir.

Ars Orientalis'in ilk cildi 1954'te ya-
yımlanmış, 1984'te ise XIV. cildi basıl-
mıştır. Bu on dört cilt bir-üç yıl aralık-
larla, değişik hacimde, fakat daima çok
temiz baskılı ve ciltli olarak çıkarılmış-
tır. İçinde İslâm, Türk ve Arap âlemine
dair yazıların yanında Asya ve Uzakdo-
ğu sanatlarına dair makalelere de yer
verilmiştir. M. Loehr'e armağan olarak
düzenlenen X. ciltte ise yalnız Çin sana-
tı ile ilgili yazılar bulunmaktadır. Olduk-
ça hacimli olan II. cilt (1957), Freer gale-
risinin kurucusu Charles Lang Freer için
100. yıldönümü armağanı olarak hazırlan-
mış, V. cilt (1963) ise A. G. Wenley'e
armağan olarak basılmıştır. *Ars Orien-
talis*'te D. S. Rice, B. Gray, M. Loehr, R.
Ettinghausen, B. W. Robinson, H. Stern,
M. Van Berchem, R. Ghirsman, E. Küh-
nel, K. Otto - Dom, H. Terrasse, C. J.
Lamm, E. Wellecz, F. Rosenthal, G. Mar-
tiny, J. Schacht, M. Cheham, E. Grube,
H. Goetz, L. Golvin, J. Carswell, W. Denny
ve daha birçok Türk, İslâm, Yakın ve

Ars
Orientalis'in
kapağı

Uzakdoğu sanatları uzmanı tarafından
yazılmış, pek çoğu hiç bilinmeyen konu-
lara dair makaleler yer almaktadır. Türk-
ler'den ise Kamer Ağaoğlu, Oktay Asla-
napa, Nurhan Atasoy, Ahmet Ateş, Esin
Atıl, Emel Esin, Güner İnal, Doğan Ku-
ban ve S. Kemal Yetkin'in imzaları gö-
rölmektedir.

SEMAYİ EYİCE

ARSAL, Sadri Maksudi

(1880-1957)

Kazan Türkleri arasında yetişen
tanınmış siyaset ve ilim adamı.

Rusya'da Kazan civarında Taşsu kö-
yünde doğdu. Köyün imamı Nizâmeddin
Maksudi'nin oğludur. İlk tahsiline Ka-
zan'da Allâmiye Medresesi'nde başladı.
Burada Arapça ve dinî ilimleri öğrendi.
1895'te Kırım'a giderek ağabeyi Ahmed
Hâdi Maksudi'nin öğretmenlik yaptığı
Bahçesaray Zincirli Medresesi'nde Rus-
ça öğrendi. Orada Gaspıralı İsmâil Bey'le
tanıştı, daha sonra Rus Öğretmen Oku-
lu'na kaydoldu (1897). Bu okulda Ayaz
İshâkî ile yakın arkadaşlık kurdu. Öğ-
retmen okulundan mezun olduktan son-
ra yüksek tahsil için Paris'e gitti. Hu-
kuk Fakültesi'ne yazıldı; burada Yusuf
Akçura ve Yahya Kemal'le tanıştı. 1906
yılında bu okulu bitirdi. Paris'te Hukuk
Fakültesi'ne devam ederken Edebiyat
Fakültesi, Collège de France gibi yerler-
de tarih ve sosyoloji dersleriyle bazı kon-
feransları takip etti. Paris'ten Rusya'ya
döndüğü sıralarda ilk ihtilâl yapılmış
(1905), Rus çarı meşrutî bir idare kur-
maya mecbur kalmıştı. İlk defa topla-
nan дума (parlamento) kısa bir süre son-
ra dağıldığından, Sadri Maksudi Kazan'-
dan temsilcisi olarak bulunduğu ikinci
ve üçüncü dumlarda müslüman millet-
vekillerinin tabii lideri durumuna geçti.
Bu görevi sırasında faal bir şekilde çalışarak
Rusya Türkleri'nin çeşitli meselele-
lerini meclis kürsüsünde dile getirdi.

Sadri Maksudi'nin dumlardaki faali-
yetleri bilhassa Ruslaştırma aleyhinde
ve millî kültürün korunması yönündeydi.
Zira Türk-Rus kültür mücadelesinin
temelini, çeşitli yollara başvurularak
Türkler'e ana dillerini unutturmak ve
onları mümkün olduğu kadar süratle
Ruslaştırmak teşkil etmekte idi. Rus si-
yasî cereyanlarından tamamıyla haberdar
olan Arsal, mücadele metodunu buna
göre ayarlayarak hareket etmek gibi
bir kabiliyete sahip olduğundan ba-
şarılı olmuştur.